

УНИВЕРСИТЕТ ПО АРХИТЕКТУРА, СТРОИТЕЛСТВО И ГЕОДЕЗИЯ
Международна научно-приложна конференция УАСГ2009

29-31 ОКТОМВРИ 2009
29-31 OCTOBER 2009

International Conference UACEG2009: Science & Practice
UNIVERSITY OF ARCHITECTURE, CIVIL ENGINEERING AND GEODESY

ИДЕНТИФИКАЦИЯ НА КУЛТУРНИ ПЕЙЗАЖИ И НА КУЛТУРНИ МАРШРУТИ В ИСТОРИЧЕСКИЯ ГРАД

Доника Георгиева¹, Мирослав Велков²

Ключови думи: културно наследство, културен пейзаж, културен маршрут, исторически град

Научна област: архитектура

РЕЗЮМЕ

Признати на международно ниво като специфични (сравнително нови) видове културно наследство, културните пейзажи и културните маршрути в историческия град интегрират материални и нематериални, културни и природни ценности в комплексни системи със сложни взаимоотношения. За адекватното им опазване, обаче, е необходимо те първо да бъдат идентифицирани. Предвид интегралния им характер, стандартните методи за идентификация на културни ценности днес не са приложими.

Систематизирани са структурата и съдържанието на разглежданите понятия и са изведени модели за идентификация на културни пейзажи и културни маршрути в историческия град.

Очаква се актуалността на темата за България да нараства, като се имат предвид интегралните културни ценности на обособени специфични територии и на българските селища.

1. Въведение

Еволюцията на световната система за опазване на културното наследство бележи постепенно разширяване на неговите съдържание и обхват [4]. В тази светлина, нараства и значението на *културните пейзажи* и на *културните маршрути*. Признати и третиранни като нов вид интегрално културно наследство, те подлежат на опазване. За да бъдат адекватно защитени и използвани, е необходимо те първо да бъдат идентифицирани. Стандартните методи за идентификация на културно

¹ Д. Георгиева, ст. ас. арх., докторант, катедра История и теория на архитектурата, Архитектурен факултет, УАСГ, donikag@gmail.com, автор на т.3 и т.6, съавтор на т.1, т.4 и т.7.

² М. Велков, арх., докторант, катедра История и теория на архитектурата, Архитектурен факултет, УАСГ, mvelkov@gmail.com, автор на т.2 и т.5, съавтор на т.1, т.4 и т.7.

наследство (единични обекти, ансамбли, селища), днес не са приложими за културните пейзажи и културните маршрути. Предизвикателствата произтичат от спецификата им на комплексно наследство – сложна културна система от материални и нематериални, културни и природни ценности в определени взаимоотношения помежду си.

Въпреки че през последните години, благодарение на действията на редица международни организации, е натрупан известен опит, темата за идентификацията на тези ценности не е достатъчно изследвана. Проблемът е особено актуален и за България, тъй като и културните пейзажи, и културните маршрути в историческия град все още не са адекватно оценени у нас. В Закона за културното наследство [3] културните пейзажи не са включени в списъка на културно наследство (чл. 6), а са посочени единствено като категория недвижима културна ценност според научната и културна област (чл. 47). Културните маршрути, от своя страна, изобщо не фигурират в Закона като вид културно наследство, макар и приети на международно ниво [7]. Сред регистрираните културни ценности в България въобще липсват обекти, припознати като културни пейзажи или като културни маршрути. Причината едва ли се дължи на липсата им по принцип, а по-скоро се корени в непознаването на особеностите им, на липсата на реални изследвания в тази област и на отсъствието на методи за тяхната идентификация като вид културно наследство. На тази база, се предлага една стъпка към реалната необходимост за изработване на модели за идентификация на културните пейзажи и културните маршрути в историческия град.

2. Ценностна характеристика на културните пейзажи

Културните пейзажи са сравнително нов вид културно наследство, резултат от взаимодействието на природни и антропогенни фактори. Те са свидетелство за устойчивите традиции на използване на природните ресурси и за приемствеността между поколенията. Това ги прави носител на идентичност и изразител на многообразието на култури и природни среди [1]. Така може да се изведе следната дефиниция за **културен пейзаж**: *вид културно наследство – пространствено обособима територия, формирана в резултат от взаимодействието на природни и културни фактори като устойчива културна система, която се базира на автентични ценности от различен характер, обвързани функционално, пространствено и/или смислово.*

Фиг. 1. Културен пейзаж – структура и съдържание

Културните пейзажи като интегрално наследство следва да бъдат разглеждани като система, подчинена на определени закономерности, по които тя се формира и продължава да се развива. *Елементите* (природни и културни, материални и

нематериални) и техните *взаимоотношения* (функционални, визуални и смислови), поставени в определен пространствен контекст, представят структурата на културния пейзаж. Съдържанието на културния пейзаж включва неговата структура и определени качества, носители на културната му стойност: интегритет, многопластовост, жизненост и автентичност. *Интегритетът* е способността на културните пейзажи да свързват в единно цяло ценности от различен вид. *Многопластовостта* изразява способността им да задържат и натрупват следи от различни епохи и култури. *Жизнеността* е свойството на културните пейзажи да се развиват във времето. Тя се изразява в промени в елементите и връзките, породени от външни или вътрешни фактори. *Автентичността* на културните пейзажи може да бъде отнесена както към природната, така и към културната им среда. Природният аспект на автентичността включва автентичност на морфологията на средата и нейните флора и фауна. Културният аспект се изразява в автентичност: на функцията и традицията – приемствеността и способността на културните пейзажи да съхраняват и развиват ценностните си характеристики; на утилитарното и духовното значение за обществото; на спомена, т.е. на паметта, заложена в културния пейзаж.

3. Ценностна характеристика на културните маршрути в историческия град

Днес културните маршрути се определят като културна ценност. Те се характеризират с три обвързани помежду си константни елемента: традиционни направления; културни и природни ценности, свързани с тези направления; функция и тема [5]. По своята същност, културните маршрути в историческия град (проблематика, все още недостатъчно проучвана) кореспондират напълно на разбиранията за културни маршрути на по-високо териториално ниво, но включват и специфичен потенциал, който ги отличава: направления с по-константни пространствени измерения; по-висока концентрация на културните следи; по-голяма динамичност на историческите процеси; връзка с културни маршрути на по-високи териториални нива; по-лесна обзримост [2].

На тази основа (и в съответствие със съществуващата теория и практика), се формулира следното определение за същността на понятието *културен маршрут в историческия град*: *вид културно наследство – комплексна и динамична система, която синтезира ценности и взаимоотношения в историческия град, организирани около традиционно направление в града, жизнено и до днес.*

Фиг. 2. Културен маршрут в историческия град – структура и съдържание

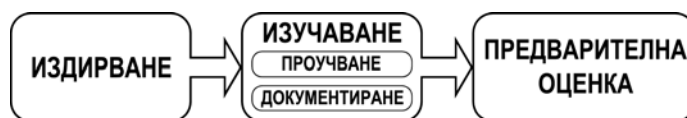
Структурата на културните маршрути в историческия град се определя от ценностни елементи и взаимоотношения. Те се организират в единно цяло около традиционни направления в рамките на даден пространствен контекст. *Елементите* в структурата на културните маршрути в историческия град са основните ѝ компоненти: традиционните направления и културните (материални и нематериални) и природни ценности. *Взаимоотношенията* са връзките между елементите, проявявани в различни аспекти: исторически, пространствени, функционални и други. *Пространственият контекст* е територията, в чийто обхват се ситуират физически културните и природни ценности, свързани с традиционните направления, и се простират разнообразните взаимоотношения между тях.

Съдържанието на културните маршрути в историческия град се определя от тяхната структура като система и носените от нея качества: жизненост; автентичност; връзки с други културни системи на по-високи и на по-ниски териториални нива; възможност за дефиниране на теми; и интеграционни стойности [2].

4. Идентификация на културно наследство

Идентификацията е първата стъпка при опазването на културното наследство. В контекста на разширеното съдържание и роля на наследството днес [4], опазването му е системен процес, който – в широкия смисъл на понятието – включва неговите идентификация, защита (юридическа и устройствена) и разнообразни дейности, насочени към физическото му съхраняване, съвременна изява и устойчиво използване. В този смисъл идентификацията има особено значение като първа и отговорна фаза в този процес, която предопределя адекватното отношение на останалите фази към разглежданото културно наследство.

Законът за културното наследство (глава пета) третира първите две фази от процеса на опазване на недвижимо културно наследство. На база на идентификацията, културните ценности се декларират и в последствие регистрират, т.е. се защитават юридически. Идентификацията на недвижими културни ценности има за цел разкриването на „*тяхната научна и културна стойност и обществена значимост*“, както и „*класификацията и категоризацията им*“ (чл. 55). Процесът на идентификация включва издирване, изучаване (проучване и документиране) и предварителна оценка (чл. 56).

Фиг. 3. Идентификация на недвижими културни ценности

С оглед на комплексния характер на културните пейзажи и на културните маршрути в историческия град, тяхната идентификация следва да съчетае методи и подходи, които дава адекватно да обхванат всички елементи в тяхната интегралност. Общата рамка, която дава действащият Закон за културното наследство [3] във връзка с идентификацията, е по-скоро ориентирана към културни ценности (единични или групови), които са изключително недвижими и материални. По този начин априори се изключва възможността за идентификацията, а следователно и за останалите дейности по опазване, на комплексни културни ценности, интегриращи не само материални, но и нематериални и природни елементи.

В този смисъл, Законът, в настоящия си вид, не дава достатъчно ясни насоки за подхода към идентификацията на интегрални видове културно наследство от типа на културните пейзажи и културните маршрути. Подобни ясни насоки са още по-наложителни, като се има предвид заложеното в Закона демократизиране на процеса на идентификация – разширяването на кръга от участници при издирването и изучаването на културни ценности (чл. 57).

Следвайки тази необходимост, настоящото проучване предлага модели за идентификация на културни пейзажи и на културни маршрути в историческия град, които целят да допълнят и конкретизират дейностите в процеса на идентификация, отговаряйки на особеностите им и обхващайки комплексния им характер, разнообразните ценности и връзките между тях. Моделите изхождат от общата структура на дейностите за идентификация на недвижими културни ценности (фиг. 3), тъй като и двете понятия са териториално обособими, а качествата им са неразривно свързани с конкретно място, т.е. по същество са недвижими културни ценности в двете им разновидности: материални и нематериални.

5. Модел за идентификация на културни пейзажи

Съобразявайки се със спецификата им на интегрално културно наследство, моделът за идентификация на културни пейзажи има за цел да конкретизира съответните дейности по идентификацията им като недвижими културни ценности.

5.1. Издирване на културни пейзажи

Издирването има за цел да се локализира териториално потенциалния културен пейзаж и да се събере необходимата информация за него. Предвид спецификата на този вид културно наследство, обаче, са необходими **първоначални ориентации**, чрез които да се набележат територии с потенциал на културни пейзажи. Тези ориентации се разработват въз основа на формирането на културните пейзажи, на техните ценностни характеристики и на натрупания опит. Така се очертават следните територии, към които първоначално следва да се обърне внимание при издирването: територии с изразена естествена или изкуствена морфология; с характерно традиционно земеползване; със специфични урбанистични структури; места, свързани с историческо или митично събитие; територии с богато минало и натрупване на пластове от различни епохи.

Културните пейзажи изискват полидисциплинарен подход при **събирането на информация**, която да отчете всички техни характеристики, както и развитието им във времето. Историческата информация цели установяване на развитието на културния пейзаж, специфични етапи, промени, възникнали в структурата и съдържанието му с течение на времето, както и факторите, обусловили съответните мутации. Актуалната информация цели набиране на съвременни данни за разглежданата територия – състояние и облик, както и протичащи процеси от различен характер (природни и антропогенни). При събирането на субективна информация (лично запознаване с територията) следва да се обърне внимание на: усещане за мястото, различни възприятия за средата (зрителни, слухови, обонятелни, осезателни, вкусови), връзки между елементите с акцент върху тези между природни и културни дадености. Видовете събирана информация, от своя страна, се категоризират в няколко групи: картографска, илюстративна, писмена и орална.

5.2. Изучаване на културни пейзажи

Цел на изучаването е установяването на културната ценност с нейните конкретен обхват и структура. Този етап от идентификацията включва две взаимосвързани дейности: анализ и специализирано документиране.

Анализът на културния пейзаж предполага неговото „разслояване” на съставните му части и установяване на законите на формиране и действие на системата. Методът позволява най-пълно проучване на елементите и техните взаимоотношения и ролята им в цялостната структура на системата. Така се открояват именно онези ценности, които принадлежат към културния пейзаж. Анализът на културните пейзажи се извършва на три стъпки, следващи дедуктивно структурата му – изследване на: логиката на системата; взаимоотношенията; елементите, интегрални части на културния пейзаж.

Специализираното документиране осигурява оперативност при анализа – териториално отразяване на информацията, съпоставяне и сравняване на данните и др. Тази дейност изисква използването на система за документиране, която в същността си е подобна на структурата на културния пейзаж. В този смисъл, тази система трябва да притежава: (1) отвореност – възможности за развитие, допълване и промени; (2) полиаспектност – възможности за съхраняване и систематизиране на данни от различен вид; (3) оперативност – връзки с други информационни системи.

5.3. Предварителна оценка на културните пейзажи

Стъпвайки върху резултатите от изучаването, предварителната оценка следва да определи ценностните характеристики на културния пейзаж, заради които той следва да бъде защитен, и да дефинира неговия вид. На база на предварителната оценка започва деклариране и впоследствие – регистриране на културния пейзаж като културна ценност.

Предварителната оценка на качествата на културния пейзаж се базира на критерии, развити на две нива.

I ниво – групи критерии, кореспондиращи на качествата на системата културен пейзаж.

Таблица 1. Групи критерии за оценка на качествата на културните пейзажи

I група критерии – интегритет на културния пейзаж	
1	Степен на изява на връзки между природни и културни елементи
2	Степен на изява на връзки между материални и нематериални елементи
II група критерии – многопластовост на културния пейзаж	
1	Вертикално напластяване – припокриване на пластовете
2	Хоризонтално напластяване – разпределение на пластовете в територията
3	Монокултурни напластявания във времето и пространството – следи от една култура
4	Поликултурни напластявания във времето и пространството – следи от две или повече култури
III група критерии – жизненост на културния пейзаж	
1	Степен на съхраненост на традиционна функция в културния пейзаж
2	Съвременен значение на културния пейзаж за обитателите на територията
3	Съвременен значение на културния пейзаж за обществото
4	Устойчивост на традицията във времето

5	Степен на съхраненост на спомена (за историческо събитие, за легенда и др.)
IV група критерии – автентичност на културния пейзаж	
Автентичност на природната среда	
1	Автентичност на морфологията – физическите характеристики на средата
2	Автентичност на растителността – специфични растителни видове
3	Автентичност на животинските видове (ендемични или въведени от човека)
Автентичност на културната среда	
1	Автентичност на функцията – запазеност на функцията на системата
2	Автентичност на традицията – степента на приемственост между поколенията
3	Автентичност на утилитарното значение за хората
4	Автентичност на духовното значение за хората
5	Автентичност на спомена

II ниво – групи критерии, кореспондиращи на качествата на компонентите на системата културен пейзаж – елементи и взаимоотношения. На това ниво се оценява степента на участие в системата на отделните културни и природни ценности, както и самостоятелната им стойност. Отделните елементи се оценяват съобразно вида и спецификата им, като се използват различни адекватни критерии.

6. Модел за идентификация на културни маршрути в историческия град

Предложеният модел допълва необходимите дейности в трите основни стъпки от процеса на идентификация с конкретна цел – идентификация на културни маршрути в историческия град, която отчита структурата и съдържанието им и, предвид комплексния им характер, се базира на подход от общото към частното.

6.1. Издирване на културни маршрути в историческия град

Дейността по издирване включва както изясняване на локализацията и потенциално наличие на културна ценност, така и събиране на информация за нея. Интегралният комплексен характер на културните маршрути в историческия град изисква значителни полидисциплинарни усилия и набавянето на голям обем разнообразни данни. В този смисъл, предложените допълнения играят ролята на насоки, които да улеснят началото на идентификационния процес.

За целите на **локализацията** се дефинират първоначални ориентации, визиращи предпоставките, които даден исторически град „осигурява” за развитието на културни маршрути в него: селища с богато историческо минало, база за културни натрупвания и обмен във времето и в пространството; селища със стратегическо местоположение – факт, предполагащ културен обмен и устойчивост на разнообразни функции; по-малки селища, свидетели на исторически процеси и пазители на дълбоки традиции, свързани с културен обмен във времето. Така, още на първоначален етап, може да се прецени дали и къде в разглеждания исторически град може да се очаква наличие на културни маршрути.

Във връзка със същността на културния маршрут в историческия град, **събирането на информация** е насочено към целево търсене на данни за елементите, взаимоотношенията и пространствения контекст в структурата му. Моделът конкретизира основните, адекватни на структурата на ценността търсени специфични

данни. Чрез историческа информация се набавят данни за основни параметри, които предполагаемо са повлияли формирането на културните маршрути в историческия град: исторически пътища и традиционни направления, минавали покрай или в рамките на разглежданото селище; историческо развитие на селището, традиционни функции; значими исторически събития и ярки личности; градски традиции; етимология. Актуалната информация е насочена към: улично-квартална и комуникационна структура на историческия град; състояние на припознати днес културни и природни ценности (единични и групови); функции; съвременни градски традиции. Субективната информация (формирането на лично впечатление) изяснява: характерни погледи; ценностни елементи, които не са припознати като такива, но с важна роля в средата като потенциални части от системата на градския културен маршрут; градски ритъм; градска памет.

6.2. Изучаване на културни маршрути в историческия град

В процеса на изучаване се проучва и анализира събраната информация с цел изследване на всички части в структурата на културните маршрути в историческия град, които, при доказана принадлежност към интегралната цялост, се документират. Това е етапът, при който постепенно започва да се формира научно-обосновано становище дали разглежданият обект е именно културен маршрут в исторически град или друг вид ценност. **Анализът** изследва частите на цялото в непрекъсната връзка с интегралната културна система и преминава последователно през проучване и определяне на традиционните направления, разнообразните взаимоотношения, ценностните елементи и пространствения контекст. Логическата последователност е методологическа и е свързана с улесняване на процеса на систематизиране на структурата на културния маршрут в историческия град. Дейността по **специализирано документиране** тече паралелно с анализа и препоръчително следва последователността елементи – взаимоотношения – контекст.

6.3. Предварителна оценка на културни маршрути в историческия град

Като последна стъпка в процеса на идентификация, в рамките на предварителната оценка се разкриват специфични стойности – т.е. определят се ценностните характеристики и се дефинира видът на културния маршрут в историческия град – и двете във връзка с качествата на културната система.

Предварителната оценка на културните маршрути в историческия град стъпва върху критерии, логично изхождащи от същността им на система от елементи, която притежава определени качества. На тази база, се извеждат две основни нива на оценка.

I ниво – групи критерии, кореспондиращи на качествата на културните маршрути в историческия град като система. Всяка група включва съответни подгрупи, прецизиращи различни аспекти на оценяваното качество.

Таблица 2. Групи и подгрупи критерии за оценка на качествата на културните маршрути в историческия град

I група критерии – жизненост на културния маршрут в историческия град	
1	Честота на културния обмен (във времето и в пространството)
2	Степен на отражение на процесите на обмен и разнообразните културни натрупвания в пространствения контекст

3	Съвременно значение на културния маршрут за жителите на историческия град
4	Степен на развитие във времето на културния маршрут в историческия град и генериране (прибавяне) на нови ценности в структурата му
II група критерии – автентичност на културния маршрут в историческия град	
1	Автентичност на значението на културния маршрут за жителите
2	Автентичност на историческите взаимоотношения
3	Автентичност на пространствените взаимоотношения в структурата
4	Автентичност на функционалните взаимоотношения
5	Автентичност на традиционните направления
6	Автентичност на ролята на ценностните елементи в структурата на културния маршрут
III група критерии – връзки с други културни системи	
1	Участие в структурата на културни пътища от по-високо териториално ниво
2	Участие в структурата на други ценности от по-високо териториално ниво
3	Участие на културни системи от по-ниско териториално ниво в структурата на културния маршрут в историческия град
IV група критерии – изява на тема в рамките на културния маршрут	
1	Степен на съхранение и изява на традиционна функция
2	Степен на изява на характерни теми в структурата на културния маршрут
3	Участие на специфични тематични взаимоотношения в структурата
V група критерии – интеграционни стойности на културния маршрут	
1	Изява на взаимоотношения между материални и нематериални ценности
2	Изява на взаимоотношения между културни и природни ценности
3	Изява на взаимоотношения между исторически пластове
4	Изява на взаимоотношения между културно наследство, образование и наука
5	Изява на взаимоотношения между функционалните подсистеми
6	Изява на взаимоотношения между културно наследство и туризъм
7	Изява на взаимоотношения между опазване и развитие

II ниво – групи критерии, кореспондиращи на качествата на елементите в структурата на културните маршрути в историческия град. Разнообразните елементи на културния маршрут се оценяват на база на адекватни на тяхната ценност критерии. Но независимо от използваната критериална система, е необходимо да се определят също и ролята им в структурата на комплексната културна система и различните им аспекти на автентичност в смисъла на Документа от Нара [6].

7. Заключение

Очаква се актуалността на темата за идентификация на културните пейзажи и на културните маршрути в историческия град да нараства, като се имат предвид богатите културни ценности на обособени специфични територии и селища в България. Тези интегрални културни ценности ни предлагат не само съвременен поглед върху историческите процеси, но и перспективи за устойчиво използване и развитие. Идентификацията на тези нови видове наследство е първа и много отговорна стъпка, тъй като допуснати грешки на този етап се мултиплицират във всички последващи фази на тяхното опазване.

Бел.: Разработката е част от научно изследване *"Идентификация на културни пейзажи и на културни маршрути в историческия град"*, финансирано от Центъра за научни изследвания и проектиране при Университета по архитектура, строителство и геодезия в рамките на проект, селектиран в конкурса за научно-изследователски проекти на общо основание „Наука 2009“ по плана на УАСГ за 2009 година.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Велков М.*, Културните пейзажи – вид интегрално наследство. Културно наследство: образование-наука-опазване-интегрирани в туризма, ЕИ LiterNet, 2009.
2. *Георгиева Д.*, Културните маршрути в историческия град: случаят Пловдив. Годишник на РИМ Пловдив, Научен форум „Пловдивски приноси“, 2008.
3. Закон за културното наследство. ДВ бр.19 от 13 март 2009.
4. *Кръстев Т.*, Опазване на културното наследство: проблеми и перспективи. Проблеми на изкуството, бр. 3, 2005.
5. *Krestev T.*, Routes culturelles de l'Europe du sud-est. Proceedings of ICOMOS 15th General Assembly and Scientific Symposium, Xi'an, China, 2005.
6. Nara Document on Authenticity. Nara Conference on Authenticity, Proceedings, UNESCO World Heritage Center, Agency for Cultural Affairs, ICCROM, ICOMOS, 1994.
7. The ICOMOS Charter on Cultural Routes, Ratified by the 16th General Assembly of ICOMOS, Quebec, Canada, 2008.

IDENTIFICATION OF CULTURAL LANDSCAPES AND OF CULTURAL ROUTES IN THE HISTORIC TOWN

Donika Georgieva³, Miroslav Velkov⁴

Keywords: *cultural heritage, cultural landscape, cultural route, historic town*

Research area: *architecture*

ABSTRACT

Internationally recognised as specific (and comparatively new) kinds of cultural heritage, the cultural landscapes and the cultural routes in historic towns bind tangible and intangible, cultural and natural values in integral systems with complex relationships. In order to be adequately preserved, though, they need first to be identified. Given their integral value, the standard methods for identification of cultural values are not applicable today.

The structure and the contents of both concepts in hand are systemised and models for identification of cultural landscapes and cultural routes in historic towns are developed.

A growing concern on the subject is expected, given the integral cultural values of specific differentiated territories and of Bulgarian urban units.

³ D. Georgieva, architect, assist. prof., PhD student, Dptm. History and Theory of Architecture, Faculty of Architecture, UACEG, donikag@gmail.com, author of items 3, 6; co-author of items 1, 4, 7.

⁴ M. Velkov, architect, PhD student, Dptm. History and Theory of Architecture, Faculty of Architecture, UACEG, mvelkov@gmail.com, author of items 2, 5; co-author of items 1, 4, 7.